

Прокоф'єв Г. Л.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ІРОНІЯ ЯК НЕПРЯМИЙ МОВЛЕННЄВИЙ АКТ

У статті розглядається мовленнєвий акт іронії як складна мовленнєва дія, що є результатом взаємодії іронічного наміру мовця з іллокутивною силою акту, який лежить в основі іронічного висловлення. Під впливом навмисної нещирості мовця комунікативне значення базового простого мовленнєвого акту ускладнюється та зазнає змін. Порівнюються та аналізуються два контрверсійні підходи до визначення поняття непрямого мовленнєвого акту, розбіжність між якими залежить від того, чи оцінювати непрямі мовленнєві акти як випадки надлишку значення (вузьке розуміння), чи вбачати їхню мету у модифікації значення (широке розуміння). Висловлюється думка про те, що, враховуючи неможливість повного виключення прямого значення зі значення непрямого висловлення як одного з етапів його становлення, перший підхід можна розглядати як специфічний випадок другого. Іронічному мовленнєвому акту, у порівнянні з непрямым мовленнєвим актом у вузькому розумінні цього терміну, властиве більш неоднозначне співвідношення між його прямим значенням та інтенціональним змістом. Це пов'язано з широким діапазоном іронічної намішки – від добродушної до в'їдливої та зневажливої, якому відповідає набір певних іллокутивних впливів, що асоціюються з іронією – від легкої критики до звинувачення. З'ясовано, що компонентний склад іллокутивної сили іронічного мовленнєвого акту є складнішим, ніж у непрямого мовленнєвого акту в узькому розумінні, де він вичерпується двома складовими – силами вторинного та первинного іллокутивних актів, оскільки він доповнюється третьою складовою – іронічним наміром мовця. Про відмінність їхньої природи свідчить також те, що з іронічним наміром можуть реалізовуватись не лише прямі, а й непрямі мовленнєві акти. Отже, іронічний мовленнєвий акт можна вважати різновидом непрямого мовленнєвого акту у широкому розумінні цього поняття.

Ключові слова: іронічний мовленнєвий акт, непрямий мовленнєвий акт, іронічний намір, іллокутивна сила, первинна іллокутивна сила, вторинна іллокутивна сила.

Постановка проблеми. Успішне використання непрямих засобів зв'язку між комунікантами передбачає існування певного системного контексту передачі та інтерпретації значення. Інформація про його закономірності та складові є частиною фонових знань носіїв мови, їхньої комунікативної компетенції – уміння доречно та ефективно використовувати мову у мінливих умовах спілкування.

Проблема іронії традиційно привертає до себе увагу дослідників у галузі лінгвістичної прагматики. Однак цікавим є той факт, що в деяких засадничих роботах з теорії мовленнєвих актів різноманітні образні мовні засоби розглядаються як такі, що не підлягають прагмалінгвістичному дослідженню. Так, у праці «Слово як дія» Дж. Остін описує непряме, поетичне та жартівливе використання мови як аномальне та паразитичне [6, р. 104], у схожому ключі його характеризує і Дж. Серль у своїй книзі «Мовленнєві акти», протиставляючи так звані «паразитичні» формам дискурсу «нормальні», тобто прямі і серйозні, мовленнєві дії [22, р. 78]. Проте існують

аргументи, що доводять неправомірність такого штучного обмеження. По-перше, воно відмовляє в розгляді тим мовним засобам, застосування яких «логічно і символічно» передує іншим використанням мови [7, р. 294]. На думку І. Фонадя, гумор та мовленнєва гра можливі тому, що поняття гри створює основу мови та є її джерелом – грайливе виконання дії може бути першим кроком до спілкування [13, р. 96]. По-друге, несерйозне, непряме використання мови дозволяє в імпліцитній формі виразити не лише те, про що ми не хочемо говорити прямо, але і те, – і це більш важливо, – що взагалі не може повно та точно бути вираженим експліцитно [4, с. 399]. Образне визначення функції мовленнєвих засобів комічного у спілкуванні запропонував Дж. Покок, назвавши її роллю «клоуна-визволителя» [19, р. 40]. І по-третє, ігнорування одного з аспектів єдиного процесу мовленнєвої діяльності є недіалектичним у принципі, оскільки не дозволяє розглянути об'єкт дослідження (у нашому випадку – процес безпосереднього спілкування між людьми) в єдності всіх природно властивих йому рис. Також слід

зауважити, що використання мовцем різноманітних лінгвістичних засобів непрямого зв'язку здебільшого не суперечить очікуванням адресата та не породжує проблем у комунікації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Доцільність застосування прагмалінгвістичного підходу до іронії пояснюється її прямою залежністю від намірів та характеристик комунікантів.

Те, що в структурному мовознавстві розуміли під «об'єктивністю» дослідження – а саме, штучне вилучення мовного об'єкту з мовленнєвої ситуації, – є нічим іншим, як операцією, що позбавляє об'єкт його об'єктивної сутності [15, р. 8]. У цьому сенсі іронію можна визначити як природно схильне до прагматичного аналізу явище, бо провідними в ній є саме суб'єктивні риси, що створюють її як поняття та виділяють із низки інших об'єктів. Акт іронії є складною мовленнєвою дією, іллокутивна сила якої породжується в результаті взаємодії іронічного наміру мовця з іллокутивною силою акту, що лежить в основі іронічного висловлення. Комунікативне значення базового простого мовленнєвого акту ускладнюється та зазнає змін під впливом навмисної нещирості мовця.

У дослідженнях з теорії мовленнєвих актів поняття складного мовленнєвого акту не отримало однозначного трактування. Прикладом класифікації простих мовленнєвих актів, що мають одну іллокутивну силу, є класифікація Дж. Серля, до якої увійшли асертиви, комісиви, директиви, експресиви та декларативи [20, р. 12–29]. На її базі, з додаванням квеситивного акту, були виділені шість підвидів мовленнєвого акту іронії [3, с. 20–84]. Під складними мовленнєвими актами іноді розуміють комплекси іллокутивних актів, поєднаних спільною іллокутивною силою на вищому текстовому рівні [11, р. 34]. У такому разі, поняття складного мовленнєвого акту змикається з тим, що носить ім'я глобального або макроакту [10, р. 84]. Ця стаття дотримується позиції тих авторів, на думку яких складними слід вважати такі мовленнєві акти, що здійснюються в межах одного висловлення, а не їх послідовності. За такого підходу, складний мовленнєвий акт розглядається як ускладнений варіант простого мовленнєвого акту даного типу [12, р. 89] або як такий, що поєднує у собі взаємозалежні іллокутивні сили.

Варіантом акту, побудованого шляхом суміщення дії двох різних іллокутивних сил, є комісивно-директивний акт, компоненти якого не мають переваг один над одним [16, р. 3; 2, с. 160].

Прикладом складного мовленнєвого акту, одна з іллокутивних сил якого переважає над іншою, є непрямий мовленнєвий акт – поняття, яке широко розглядалось у роботах вітчизняних та закордонних лінгвістів [20, pp. 30–57; 9; 5; 17; 18; 1].

Дж. Серль не вважає мовленнєвий акт іронії непрямим мовленнєвим актом [21, р. 110], тоді як М. Даскал, навпаки, називає його як один із різновидів непрямих мовленнєвих актів [8, р. 25]. На користь останньої точки зору свідчить спостереження Т. ван дер Гееста, який звернув увагу на той факт, що іронічний запит про надання дозволу “May I be allowed to start the lesson?” є насправді завуальованим виразом бажання – “I want to start the lesson” [14, р. 105]. Можна додати, що подібне запитання може розглядатись як непрямий іронічний директив з неіронічним перефразуванням “Stop talking!”. З метою визначити, в якому відношенні один до одного знаходяться іронічний та непрямий мовленнєві акти, більш детально зупинимось на двох різних підходах до визначення статусу поняття «непрямий мовленнєвий акт».

За визначенням Дж. Серля, непрямим є такий мовленнєвий акт, в межах якого певний іллокутивний акт здійснюється опосередковано шляхом реалізації іншого [20, р. 31]. Мовець має на увазі не лише те, що вимовляє, а дещо більше, а комунікативний смисл непрямого висловлення включає в себе як компонент його пряме значення. На думку Дж. Серля, автор іронічного мовленнєвого акту насправді має на увазі те, що є зворотнім за змістом тому, що містить висловлення. Іншими словами, значення іронічного висловлення утворюється через прийняття значення, зворотного прямому [21, р. 110]. Отже, за такого підходу, значення іронічного висловлення не включає в себе значення, що впливає безпосередньо з його мовного змісту. Як буде продемонстровано далі, з таким висновком важко погодитись, оскільки далеко не в усіх випадках інтерпретація іронії завершується прийняттям зворотного значення.

Відповідно до іншого погляду на непрямі мовленнєві акти, вони є прикладами модифікації, а не надлишку значення, як, за оцінкою М. Даскала, це вбачає Дж. Серль [8, р. 167]. Якщо розділити думку М. Даскала, іронія може бути віднесена до класу непрямих мовленнєвих актів, тому що значення базового для її передачі речення, навіть і будучи повністю відкинутим на кінцевій стадії інтерпретації, залишається присутнім у значенні іронічного висловлення в якості його невід'ємного вихідного елемента [8, р. 37]. До цього припущення автор приходить під час аналізу значення

в трьох його іпостасях: значенні речення (sentence meaning), значенні висловлення (utterance meaning) та значенні мовця (speaker's meaning). М. Даскал вважає, що поняття скасування значення слід розглядати саме в такому контексті: в деяких випадках, воно стає частиною процесу побудови значення висловлення, в інших – значення мовця. До речі, у випадку з іронією, при утворенні значення мовця таке скасування здійснити легше, оскільки, по-перше, іронія прямо залежить від намірів і, по-друге, зачіпає рівень, максимально віддалений від значення речення [8, р. 37]. Значення висловлення не лише не повинно бути ідентичним значенню мовця – воно може взагалі не входити до його складу, але при цьому відігравати важливу роль у процесі його побудови. Іншими словами, «буквальне» значення лежить в основі іронічної інтерпретації, і про його «скасування» говорити варто хіба що умовно.

Для обґрунтування такого висновку М. Даскал пропонує порівняти послідовності з трьох речень, дві перші складові яких є однаковими і можуть бути осмислені як іронічні:

(a) “You can trust him. He is your friend. *And I mean it*”;

(b) “You can trust him. He is your friend. *And I don't mean it*” [8, р. 37].

Комунікативне значення послідовності (a), в якій потенційна іронічна інтерпретація двох перших речень скасовується останнім, не викликає запитань, тоді як значення послідовності (b) сприймається як аномальне, оскільки її остання фраза “*And I don't mean it*” є спробою скасувати значення перших двох речень на семантичному, а не на прагматичному рівні.

Таким чином, розбіжність між двома згаданими вище підходами полягає в тому, чи оцінювати непрямі мовленнєві акти як випадки надлишку, подвоєння або розширення значення (вузьке розуміння), чи вбачати їхню мету у модифікації значення (широке розуміння). Якщо визнати неможливість повного виключення прямого значення зі значення непрямого висловлення як одного з етапів його становлення, перший підхід можна розглядати як специфічний випадок другого. У будь-якому разі, не буде помилкою сказати, що іронічні висловлення – це важливий вид мовленнєвих засобів, що використовуються для здійснення непрямого зв'язку між комунікантами, а те, чи є вони непрямыми мовленнєвими актами в тому сенсі, який надає цьому поняттю Дж. Серль, не має принципового значення для їх прагматичної інтерпретації. Однак для того, щоб не позбавати іронічні

висловлення права бути розглянутими як непрямі, до класу непрямих мовленнєвих актів віднесемо всі акти, яким властиве неоднозначне співвідношення між прямим значенням висловлення та його інтенціональним змістом. І все ж, у зв'язку з широкою поширеністю вузького трактування поняття непрямого мовленнєвого акту (підхід Дж. Серля), доцільно подивитись на іронічний мовленнєвий акт через його призму зокрема.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд деяких різновидів іронічних мовленнєвих актів в аспекті їхньої іллокутивної структури. Матеріалом дослідження є приклади з драматургічних творів англійських та американських письменників переважно другої половини XX століття, які є фрагментами діалогів, що включають іронічне висловлення та його безпосереднє контекстуальне оточення.

Виклад основного матеріалу. Іронічному мовленнєвому акту, у порівнянні з непрямым мовленнєвим актом у вузькому розумінні цього терміну, властиві більша неоднозначність та складність іллокутивної сили. Цей факт пов'язаний з широким діапазоном іронічної насмішки – від добродушної до в'їдливої та зневажливої, якому відповідає набір іллокутивних впливів, що асоціюються з іронією – від легкої критики до звинувачення. Компонентний склад іллокутивної сили іронічного мовленнєвого акту є складнішим, ніж у непрямого мовленнєвого акту у вузькому розумінні, де він вичерпується двома складовими – силами вторинного та первинного іллокутивних актів [див. 20, с. 33]. Акт іронічної похвали, наприклад, можна розглядати як непрямий мовленнєвий акт, в складі якого власне акт похвали є вторинним іллокутивним актом, за допомогою якого реалізується акт іронічного звинувачення – і його можна вважати первинним іллокутивним актом:

1. Hugh: Sarah is behaving in a most peculiar manner – she upset a full glass of claret cup over Sir Arthur Fenchurch and laughed. Mrs. Millick: Laughed! Lady Devon: Sir Arthur – Good heavens! *Sir Arthur enters, a pompous-looking old gentleman. He is obviously restraining a boiling fury with a great effort. His shirt-front is claret-stained and his manner frigid.* Sir Arthur (bowing to Mrs. Millick furiously, but politely): A delightful evening, Mrs. Millick – thank you a thousand times (N. Coward. Bitter-sweet. 1979. Vol. 2. P. 110).

Поєднання в одному висловленні вторинних іллокутивних сил актів іронічної похвали та подяки робить непрямий характер слів Сера Артура ще більш очевидним.

У наведеному прикладі пряме значення вторинного іллокутивного акту на останній стадії інтерпретації скасовується, бо суперечить значенню первинного іллокутивного акту іронічного звинувачення. Однак для мовленнєвого акту іронії можливим є і інше співвідношення між вторинною та первинною іллокутивними силами:

2. Gowran: Foreigners! Crippler: Crossing the Channel, dad, one finds the world is full of them. (Pause.) God made it so. And His work cannot be maligned or spited. (Pause.) If you believe in Him, Gowran: England for the English! Crippler: I don't know. <...> You *need* foreigners, dad, or you'd have a coronary through insufficient outlet for your prejudice (Mercer D. The Bankrupt. 1974. P. 19).

Як бачимо, прямий смисл повідомлення Кріппера не лише відкидається на останній стадії інтерпретації, а є необхідним кроком до утворення та базовою складовою справжнього комунікативного значення – іронічної критики адресата за його ксенофобію. Не спромігшись переконати батька у непрямий спосіб, Кріппер своїми останніми словами прямо звинувачує його в упередженості, хоча очевидно, що Горен не збирається змінювати свою думку.

Пряме значення висловлення не скасовується і в тому випадку, коли справедливість оцінки, яку виражають слова, також не піддається сумніву, але адресат розуміє, що не відповідає описаним критеріям. У наступному прикладі Джефф сприймає іронічне повідомлення Давіна як особисте звинувачення у неспроможності ясно виражати свої думки і тому гостро реагує на нього:

3. Davina: <...> thinking on going up there, you should reflect that Manfred is looking forward to beating you to a pulp. A *bloody* pulp was his phrase, and unlike yourself he seems to use the word literally, rather than rhetorical effect or as drunken punctuation. I like people who express themselves limpidly /To Simon/ under stress, don't you? Jeff (*throws his drink at her; splashing her blouse, etc.*): Is that limpid enough for you? (Gray S. Otherwise Engaged. 1975. P. 29).

Щось схоже відбувається і в тому випадку, коли автор слів навмисно поєднує в описанні певних подій, вчинків та очікувань практично протилежні їх оцінки:

4. Julia (*Hating it*): I'm sorry about last night, Daddy. Tobias: Oh, well, now... Julia (*Bite to it*): I mean I'm sorry for having embarrassed you. <...> Aren't you sorry for embarrassing me too? (*Waits a moment, smiles, exits. Pause*). Agnes: Well, isn't that nice that Julia is making coffee? No? If the

help aren't up, isn't it nice to have a daughter who can put a pot to boil? Tobias (*Under his breath, disgusted*): "Aren't you sorry for embarrassing me too." Agnes: You have a problem there with Julia. Tobias: *I? I have a problem?* Agnes: Yes. (*Gentle irony*) But at least you have your women with you – crowded round, firm arm, support. *That* must be a comfort to you. *Most* explorers go alone, don't have their families with them – pitching tents, tending the fire, shooing off the... the antelopes or the bears or whatever. Tobias (*Wanting to talk about it*): "Aren't you sorry for embarrassing me too." Agnes: Are you quoting? Tobias: Yes. Agnes: Next we'll have my sister with us – another porter for the dreadful trip. (*Irony*) Clair has never missed a chance to participate in watching. She'll be here. We'll have us all (E. Albee. A Delicate Balance. 1969. P. 87).

Отже, та підтримка, яку так мальовничо та впевнено описує Давіна, виявляється насправді лише примарною. До речі, частина прямих значень її іронічних «аргументів» – ті, що стосуються надійності і безумовного характеру підтримки Тобіуса рідними, – скасовується при утворенні первинної іллокутивної сили іронічного припущення, тоді як інші, наприклад, повідомлення Давіна про звичку Клер лише спостерігати за подіями, а не брати в них участь, залишаються в її складі.

Іноді виникнення іронічного смислу пов'язане з обсягом інформації, що передається адресату, або з її комунікативною достатністю. Так, мовець може навмисно відмовитись повідомляти про всю наявну інформацію чи її відсутність, або, навпаки, явно її перебільшує:

5. Colin: Wake up, Sheila. It's the barefoot boyhood again. David: Sheila's all right. Sheila's awake. Colin: She's not saying very much. Are you, my pet? David: She's talking more sense than some people (M. Frayn. Benefactors. 1984. P. 6-7).

Насправді, Шейла взагалі з самого початку п'єси жодного слова не вимовила, але є постійним об'єктом дружніх насмішок. Отже, висловлення Коліна містить завідома менше інформації, ніж є в наявності, а ствердження Девіда є безпідставним, оскільки інформація просто відсутня. Зрозуміло, що Девід іронічно натякає на те, що краще нічого не казати, ніж стверджувати щось безглузде. Пряме значення слів Коліна, хоча він і «приховує» частину інформації, є компонентом первинної іллокутивної сили – мовець опосередковано закликає адресата до більш активної участі в комунікації. До речі, як і значення слів Коліна, прямий смисл іронічного спостереження Девіда, хоча і не відповідає дійсному стану справ – Шейла

мовчала, – також не скасовується при утворенні первинної іллокутивної сили, наприклад, в вигляді “*What some people are saying has less sense than not saying anything at all*”, або будучи по-іншому сформульованим в аналогічному ключі.

Ще яскравішим є наступний приклад «економії» інформації з боку автора іронічного висловлення:

6. <...> *She moves through the empty train in front of him. He follows behind her, carrying the enormous suitcase, truly surprised by its excessive weight. From his point of view we watch Lorraine move through the empty train. The sun is shining in, there are empty compartments wherever he looks.* <...> Peter: It's not exactly overcrowded, is it! Where is everybody? (S. Poliakoff. *Caught on a Train*. 1982. P. 68).

Іронічна літота у припущенні Пітера лише підкреслює невідповідність його ніби існуючої невпевненості реальному контексту, детально описаному в коментарі автора, що супроводжує текст.

Здійснення іронічного наміру також може супроводжуватись передачею навмисно надлишкової у даному контексті мовлення оціночної інформації, пов'язаної, як правило, з очевидним завищенням оцінки:

7. Elyot (*throwing the matches at her*): Here. Amanda (*coldly*): Thank you very much indeed (Coward N. *Private Lives*. 1979. Vol. 2. P. 53).

Те, що Аманда є нещирою у своїй подяці за очевидно неввічливі дії та коментар Еліота, не викликає сумніву. Про іронічний характер її слів свідчить не лише холодний тон, а і перебільшене почуття її вдячності, яке вона описує занадто розлого: вчинок Еліота цього явно не заслуговує. Подяка стає вторинним іллокутивним актом, який завдяки іронічному наміру перетворюється на первинний іллокутивний акт звинувачення адресата в неввічливості.

У наступному прикладі позитивна оцінка є демонстративно завищеною:

8. Joe (*running in*): Mum, could I ever be a policeman? Jane: Perhaps, darling, if you are good. Joe: Are all policemen good? Jane: Yes, dear, as good as gold (Coward N. *Cavalcade*. 1979. Vol. 3. P. 155).

Цілком зрозуміло, що реальним адресатом іронії Джейн є не маленький хлопчик, а її співрозмовниця Маргарет, хоча герої драматичних творів не можуть в принципі залишитись без адресата навіть тоді, коли на сцені знаходиться лише один актор.

Ще одним показником іронічного характеру оцінки є поєднання її надмірно позитивного

характеру з розмитістю її об'єкта, що може свідчити про фактичну незацікавленість та несерйозність автора здійснюваного акту оцінювання:

9. Mr. Birbeck: Do you care for sport? Leo: Yes, madly. Mr. Birbeck: Which particular sport do you like best? Leo: No particular one. I'm crazy about them all (Coward N. *Design for Living*. 1979. Vol. 3. P. 46).

Вторинний акт іронічного припущення, що стосується небажання чи відмови адресата брати на себе відповідальність, як правило, перетворюється на іронічне засудження:

10. Marion: Things are certain to turn out all right, if you don't worry about them. Larita: That must be a very comforting philosophy. Marion: You seem a bit snappy, old girl <...> (Coward N. *Easy Virtue*. 1979. Vol. 1. P. 282).

Не зважаючи на зовнішню некатегоричність та обтічність іронічного «нападу» подружки, Маріон легко його декодує та відбиває.

Досить типовим для іронічних мовленнєвих актів, пряме значення яких не скасовується під час утворення первинного іллокутивного значення (див. приклади 2, 3, 4, 5, 6, 10, 11, 12, 15, 17), є обігрування мовцем різних аспектів та фокусів релевантності, наприклад, перенесення акценту оцінки з сутнісних на зовнішні, формальні характеристики:

11. Bridges: 'Ow can you tell sitting at 'ome 'ere safe and sound? 'Ow can you tell what our brave boys are suffering out there in darkest Africa, giving their life's blood for their queen and country? Ellen: Africa looks very sunny and nice in the Illustrated London News. Bridges: If this wasn't New Year's Eve, I'd lose my temper and that's a fact (Coward N. *Cavalcade*. 1979. Vol. 3. P. 129).

Відповідь Елен сприймається як іронічна саме з цієї причини.

В аналогічний спосіб може відбуватись навмисне перенесення уваги з інтелектуальних, моральних та естетичних на суто фізичні моменти:

12. Mrs. Candour: <...> What do you think of Miss Simper? Sir Benjamin: Why, she has very pretty teeth (Sheridan R. *The School for Scandal*. 1979. P. 29).

«Доброзичлива» насмішка Сера Бенджаміна межує з презирством.

Іноді, навпаки, подібна зміна куту зору свідчить про насправді позитивне ставлення до об'єкта іронії та демонструє жартівливий настрій мовця:

13. Robert: You look so beautiful now. Jane: Do I, Robert? Robert: I expect it's only that dress, really. Very deceiving. Jane: Yes, Robert. Robert: And that

ornament in your hair. Jane: Yes, Robert. Robert: And the fact that I love you so dearly (Coward N. Cavalcade. 1979. Vol. 3. P. 130).

У цьому прикладі Роберт грайливо приховує своє справжнє ставлення до Джейн та дійсну оцінку її жіночої краси тим, що шукає причину привабливості в тому, як виглядають її сукня та зачіска, але останньою фразою розставляє все на свої місця.

Також є цікавим навмисне зміщення автором іронічного висловлення фокусу релевантності з дійсної мотивації характеру оцінки у бік стану, в якому знаходиться сам оцінювач:

14.Langdon: What in hell is a literary tea? Howard: An affair at which everybody has to get quite drunk in order to tell an author they like his book. Maxwell: But Alice doesn't drink. Howard: Exactly. (*To Alice*): That must have been why you didn't like the book (Gow J., D'Usseau A. Deep Are the Roots. 1951. P. 17-18).

Мовець порушує умову успішності акту припущення, оскільки його «невпевненість» є явно безпідставною. Іронічне припущення Хауерда є відвертим натяком на невисоку якість літературного твору, про який йдеться.

Але можливим є рух стрілки компасу іронії і в зворотному напрямку – з другорядного на суттєве:

15.Howard: Oh, the dress. Alice: Do you like it? Howard: I like; very much I like. <...> I like the model too (Gow J., D'Usseau A. Deep Are the Roots. 1951. P. 48).

У наступному прикладі акцент оцінки навмисно переноситься на таку притаманну політиці рису, як насильство, і саркастично обігруються смислові зв'язки між політикою, сексом і злочинністю, зміщуючи фокус уваги з об'єктивної оцінки дій на характер процесу та схожість методів. В такий спосіб Повія І ніби підвищує соціальний статус жакливого кримінального злочину:

16.The Hero: That's all right. I was in jail myself. Bawd I: Sure, many a good man was. My own father did twelve months for assault... decent assault, of course. Not the other kind. Cronin: I was in myself for rape. Bawd I: Ah, a political prisoner! My heart is always with the boys! (B. Behan. Richard's Cork Leg. 1978. P. 247).

Складним в плані знаходження однозначного трактування слів мовця є наступний епізод, в якому Полковник з іронією коментує в розмові з дочкою розірвання її заручин з нареченим:

17.Colonel: How is Edgar? Marion: He's all right. Why do you ask – suddenly like that? Colonel: I have such a friendly feeling for him since you broke off

your engagement. Marion: Do you imagine I don't see when you are sarcastic and bitter, father? It's been growing lately. You are always saying unkind things (Coward N. Easy Virtue. 1979. Vol. 1. P. 260).

Напевно, батько і сам не знає, як правильно йому оцінити цю подію та кого в ній звинувачувати – дочку чи її колишнього нареченого. Швидше за все, іронічна оцінка в даному висловленні не має конкретного об'єкта, нагадуючи в чомусь іронію долі, або є прикладом самоіронії мовця.

Таким чином, ознака «двоскладності» є характерною як для непрямого мовленнєвого акту у вузькому розумінні, так і для іронічного мовленнєвого акту, але в ньому він доповнюється третьою складовою – іронічним наміром мовця. Про відмінність їх природи говорить також те, що з іронічним наміром можуть реалізовуватись не лише прямі, але й непрямі мовленнєві акти:

18.Father (*sneering*): Why don't you get your boyfriend to drive you to work? Nurse All right; leave off. Father: Why don't you get him to come by and pick you up, hunh? Nurse: I said, leave off! Father: Or is he only interested in driving you back here at night ... when it's nice and dark; when it's plenty dark for messing around in his car? Is that it? <...> (Albee B. The Death of Bessy Smith. 1981. Vol. 1. P. 78).

У прикладі 18 Батько робить саркастичний запит про те, що йому і так відомо, що він і доводить своєю останньою фразою. Його квеситивний мовленнєвий акт, у якому навмисно не дотримана попередня умова успішності акту питання, оскільки мовець знає відповідь на своє запитання, фактично є базою для реалізації непрямого іронічного директивного акту, тому що, і це добре відомо мовцю, адресат (Медсестра, його дочка) насправді не має можливості здійснити дію, до якої він її спонукає. Прагматичне значення висловлення додатково ускладнюється іллокуцією звинувачення адресатки у відсутності в неї почуття жіночої гідності та самоповаги.

Іноді, вносячи перешкоди, що обмежують сферу дії висловленої оцінки, автор іронічної мовленнєвої дії ніби анулює частину її значення, результатом чого або стає модифікація іллокутивного типу – наприклад, акт схвалення частково чи повністю перетворюється на звинувачення, або ж висловлення, взагалі, втрачає свою однозначність:

19.Agnes (*semi-serious razzing*): Things get hot, move off, huh? Tobias (*not rising to it*): I'm not as young as either of us once was. Agnes (*toasting him*): I'm as young as the day I married you – though I'm certain I don't look it – because you're a very good

husband... most of the time <...> (E. Albee. *A Delicate Balance*. 1969. P. 15).

Слід також зазначити, що очевидною перевагою іронічного дискурсу є те, що мовець завжди залишає за собою право відмовитись як від прямого (див. приклад 13), так і від власне іронічного значення висловлення, як це робить Рауль у розмові з Елоїзою у наступному прикладі:

20. Eloise: Why? Did your wife desert you too? Raoul: No, but she changed me. Eloise: Oh, she did, did she? Raoul: She was a good woman. Eloise: Thank you. Raoul: Why do you say thank you? Eloise: For the charming implication in your tone. Raoul: I didn't mean that (Coward N. *The Marquise*. 1979. Vol. 1. P. 208-209).

Як бачимо, вторинний іллокутивний акт іронічного схвалення перетворюється на власний антипод – іронічне звинувачення, яке набуває статусу первинної іллокутивної сили, але непрямий характер мовленнєвого акту дозволяє мовцю впевнено відмовитись від іронічної оцінки, яку він, швидше за все, дійсно висловив.

Висновки і пропозиції. Отже, можна зробити висновок про те, що поділ іллокутивної сили на первинну та вторинну у випадку з іронічним мовленнєвим актом не є настільки ж показовим, як для непрямого мовленнєвого акту у тому сенсі, що цьому поняттю надає Дж. Серль. Найбільш яскравою характерною рисою іронічного мовленнєвого акту є складність властивого йому іллокутивного впливу на адресата та більш неоднозначний характер співвідношення, що існує між його прямим та комунікативним значеннями. Як показав аналіз прикладів, досить типовим для низки іронічних мовленнєвих актів є те, що пряме значення висловлень, на базі яких вони реалізуються, не скасовується під час утворення первинного іллокутивного значення. У цілому ж, іронічний мовленнєвий акт можна вважати різновидом непрямого мовленнєвого акту у широкому розумінні цього терміну, яке передбачає не надлишок, подвоєння чи розширення, а саме модифікацію значення висловлення при набутті ним непрямих смислів.

Список літератури:

1. Гладуш Н. Ф. Повествовательные директивы в современном английском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Н.Ф. Гладуш. К., 1985. 206 с.
2. Никифорова Р. В. К вопросу о сложных речевых актах. *Речевые акты в лингвистике и методике*. Пятигорск, 1986. С. 159–165.
3. Прокофьев Г.Л. Ирония как прагматический компонент высказывания (на материале английского языка) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Г.Л. Прокофьев. К., 1988. 206 с.
4. Фе Хоанг. Семантика высказывания. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. 16. Лингвистическая прагматика. М., 1985. С. 399–405.
5. Asher N. & Lascarides A. Indirect Speech Acts. *Synthese*. 2001. 128. P 183–228.
6. Austin J. L. *How to Do Things with Words*. Oxford : Oxford University Press, 1962. 167 p.
7. Campbell P. N. A Rhetorical View of Locutionary, Illocutionary and Perlocutionary Acts. *The Quarterly Journal of Speech*. 1973. Vol. 59. No 3. P. 284–296.
8. Dascal M. *Pragmatics and the Philosophy of Mind*. Vol. I. Thought in Language. Amsterdam : John Benjamins, 1983. 207 p.
9. Davison A. Indirect Speech Acts and What to Do with Them. In Cole, P. and J. Morgan (Eds.) *Syntax and Semantics 3: Speech Acts* (pp. 143–185). New York : Academic Press, 1975.
10. Dijk T. A., Kintsch W. *Strategies of Discourse Comprehension*. New York : Acad. Press, 1983. 418 p.
11. Eemeren F. van, Grootendorst R. *Speech Acts in Argumentative Discussions*. Dordrecht: Foris, 1984. 215 p.
12. Evans D. *Situations and Speech Acts: Toward a Formal Semantics of Discourse*. New York: Garland, 1985. 211 p.
13. Fonagy I. He Is Only Joking : Joke, Metaphor and Language Development. *Hungarian Linguistics*. Amsterdam, 1982. P. 31–108.
14. Geest T. van der. Some Aspects of Communicative Competence and their Applications for Language Acquisition. Amsterdam: Van-Gorcum, 1975. 263 p.
15. Haberland H., Mey J. Editorial: Linguistics and Pragmatics. *Journal of Pragmatics*. 1977. Vol. 1. No. 1. P. 1–12.
16. Hancher M. The Classification of Cooperative Illocutionary Acts. *Language in Society*. 1979. Vol. 8. No. 1. P. 20029.
17. Kravchenko N. K. Indirect Speech Acts via Conversational Implicatures and Pragmatic Presuppositions. *Когніція, комунікація, дискурс*. 2017. № 14. С. 54–66. <http://sites.google.com/site/cognitiondiscourse>
18. Meibauer, J. What is an Indirect Speech Act?: Reconsidering the Literal Force Hypothesis. *Pragmatics & Cognition*. 2019. 26. P. 61–84. <http://10.1075/pc.19009.mei>

19. Pocock J. G. Verbalizing a Political Act: Toward a Politics of Speech. *Language and Politics*. New York, 1984. P. 25–43.
20. Searle J. R. Expression and Meaning. Cambridge: Cambridge University Press, 1979. 187 p.
21. Searle J. R. Metaphor. In: A. Ortony (Ed.) *Metaphor and Thought* (pp. 83–111). New York : Cambridge University Press, 1979.
22. Searle J. R. Speech Acts. Cambridge : Cambridge University Press, 1969. 208 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Albee E. A Delicate Balance. Harmondsworth : Penguin Books, 1969. 107 p.
2. Albee E. Plays. Vol. 1. New York : Coward, McCann and Georghegan, 1981. 230 p.
3. Behan B. The Complete Plays. London : Eyre Methuen, 1978. 384 p.
4. Coward N. Plays. London : Eyre Methuen, 1979. Vol. 1. 358 p.
5. Coward N. Plays. London : Eyre Methuen, 1979. Vol. 2. 361 p.
6. Coward N. Plays. London : Eyre Methuen, 1979. Vol. 3. 411 p.
7. Frayn M. Benefactors. London : Methuen, 1984. 70 p.
8. Gow J., D'Usseau A. Deep are the Roots. Москва : Издательство литературы на иностранных языках, 1951. 110 с.
9. Gray S. Otherwise Engaged and Other Plays. London : Methuen, 1975. 135 p.
10. Mercer D. The Bankrupt and Other Plays. London : Methuen, 1974. 168 p.
11. Poliakov S. Favourite Nights and Caught on Train. London : Methuen, 1982. 106 p.
12. Sheridan R. B. The School for Scandal. Moscow : Foreign Languages Publishing House, 1949. 92 p.

Prokofiev G. L. IRONY AS AN INDIRECT SPEECH ACT

The article considers the ironic speech act as a complex speech action, which is the result of the interaction of the speaker's ironic intent with the illocutionary force of the act underlying the ironic utterance. Under the influence of deliberate insincerity of the speaker, the communicative meaning of the underlying simple speech act becomes more complicated and undergoes changes. Two controversial approaches to the definition of the concept of an indirect speech act are compared and analysed, the difference between which depends on whether to evaluate indirect speech acts as cases of excess of meaning (narrow understanding) or to see their purpose as modification of meaning (broad understanding). The opinion is expressed that, given the impossibility of completely excluding the direct meaning from the meaning of the indirect expression as one of the stages of its formation, the first approach can be considered as a specific case of the second. An ironic speech act, in comparison with an indirect speech act in the narrow sense of this term, is characterized by a more ambiguous relationship between its direct meaning and intentional content. This is due to the wide range of ironic mockery, from good-natured to caustic and contemptuous, which is matched by a set of certain illocutionary influences associated with irony, from mild criticism to accusation. It was found that the component structure of the illocutionary force of an ironic speech act is more complex than that of an indirect speech act in the narrow sense, where it is limited to two components – the forces of secondary and primary illocutionary acts, as it is supplemented by a third component – the ironic intention of the speaker. The difference in their nature is also evidenced by the fact that not only direct but also indirect speech acts can be realized with ironic intent. Therefore, an ironic speech act can be treated as a type of indirect speech act in the broad sense of this concept.

Key words: *ironic speech act, indirect speech act, ironic intention, illocutionary force, primary illocutionary force, secondary illocutionary force.*